

Fedeles Tamás

„MEDICINA CONTRA PECCATA MUNDANA”

*Késő középkori főúri misealapítványok**

„A mise a legjobb alamizsna, melynek több hatása van: az első, mert a világ bűnei ellen való orvosság; a második, hogy az élet fája a paradicsom közepén; a harmadik, hogy naponta egyesíti velünk szentségileg Krisztust, bennünket pedig övele spirituálisan; a negyedik, hogy Krisztus kínszenvedésére emlékeztet minket.”¹ – olvashatjuk a Frangepán Miklós 1426-os mise-alapítványáról kiállított oklevél arengájában. A zenggi káptalan jegyzője által a szentmise gyümölcseiről írásba foglalt rövid összegzés a középkori teológusok traktátusainak egyik visszatérő témája. A derék *notarius* minden valószínűség szerint a székesegyházi könyvtárban (is) fellelhető legismertebb középkori teológiai kézikönyvből, Aquinói Szent Tamás *Summajából* merített a fentebb idézet sorok megfogalmazásakor.² Az alábbi tanulmányban a Frangepán-oklevélben oly szemléletesen felvezetett kérdéshez, a késő középkori magyar arisztokrácia devóciójának egyik megnyilvánulási formájához, a misealapítványokhoz kívánok adalékkal szolgálni.

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ „[...] nulla elemosyna prevalet Misse, que plures habet effectus, primus quia est medicina contra peccata mundana; secundus, ut lignum vite sit in medio paradisi; tertio, ut Christo nobis quotidie uniatur sacramentaliter, et nos ei spiritualiter; quarto, ut apud nos sit iugis memoria passionis Christi.” Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed. Georgius Fejér, Buda 1828–1844. (A továbbiakban: Fejér) X/6. 847.

² „Ad tertiam quaestionem dicendum, quod secundum Innocentium, quinque de causis quotidie Missa in Ecclesia celebratur. Primo, quia oportet semper esse paratam medicinam contra quotidiana peccata. Secundo, ut lignum vitae semper sit in medio Paradisi. Tertio, ut nobis quotidie Christus uniatur sacramentaliter, et nos ei spiritualiter. Quarto, ut sit apud nos vigil memoria passionis. Quinto, ut vero agno loco typici quotidie utamur ad vesperam; quoniam Judaei ad vesperam convertendi esurient, secundum illud Psalm. 58, 15: convertentur ad vesperam, et famem patientur ut canes.” Super sententiis lib. 4d. 13q.1.a.2qc.3 co. (<http://www.corpusthomicum.org/snp4013.html#15818>; utolsó letöltés: 2013. szeptember 22.) Az Angyali Doktor késő középkori rendtársa, Antoninus Florentinus (†1459) az általa kompilált teológiai kézikönyvbe szó szerint átemelte a fentebb idézett passzust. L. *Antoninus Florentinus: Summa theologica I–IV. Mit tabula von Johannes Molitoris. III (1496) Titulus XIII de clericis et divinis officiis. 240.* (Elérhető: <http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/ihd/content/pageview/2069046>; utolsó letöltés: 2013. szeptember 22.).

Missa mediaevalis

A szentmise az egyház alapításától kezdődően központi szerepet töltött be a keresztény ember életében.³ A nyilvános istentisztelet mellett (*missa publica, missa generalis, missa maior*) a korai középkorban egy új típus alakult ki, amikor bizonyos adományok fejében az áldozópapok egyetlen személyért, meghatározott csoportért, bizonyos szándékért mutatták be a miseáldozatot (*missa specialis, missa votiva, missa privata*).⁴ Az előkelők jelentős tőkeinvestícióval kolostorokat, templomokat, ispotályokat, kápolnákat és oltárokat alapítottak vagy támogattak, ahol a klerikusok miséket mutattak be értük és családtagjaikért, melyekkel egyrészt saját emlékezetüket, másrészt pedig lelki üdvösségüket kívánták biztosítani.

A misealapítványok dogmatikai alapját a mise különleges gyümölcseiről (*utilitates, virtutes, fructus missae*) szóló tanítás alkotta. E „gyümölcsök” akkor fejtették ki hatásukat, ha a pap élő vagy elhunyt személyéért, illetőleg az alapítványban meghatározott szándékokért mutatta be az áldozatot.⁵ A középkor alkonyán a mise értékeinek, gyümölcseinek hívekre gyakorolt valós hatása gyakori témája volt a prédikációknak.⁶ Temesvári Pelbárt egyik beszédében összesen tíz pontban sorolta fel a szentmise közvetítette értékeket. Ezek között ott találjuk a purgatóriumi szenvedések enyhülését, az örök kárhozattól való megmenekülést, és végül természetesen az örök élet elnyerését. Temesvári kortársa, a szintén ferences Laskai Osvát azt is kiemelte egyik szermójában, hogy sokkal hatékonyabb az a szentmise, amelyet még életében mondat az ember saját lelki üdvösségéért, mint amelyet mások rendelnek érte halálát követően. Ezért törekedtek arra a hívek — a reformáció előtti évtizedekben a korábbiaknál hatványozottabban — a társadalom minden rétegéből, hogy utolsó órájukban a földi javakból legalább annyit magukénak tudhassanak, amennyi misemondásra elegendő.⁷ Alig találunk olyan középkori végrendeletet, melyben ne intézkedett volna a testáló a halálát követő gyászmiséről vagy egyéb liturgikus cselekményekről.⁸

³ Adolph Franz: Die Messe im deutschen Mittelalter. Beiträge zur Geschichte der Liturgie und des religiösen Volksleben. Darmstadt 1963. 10.; Mihályfi Ákos: A nyilvános Istentisztelet. Bp. 1933. 375–377.; Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagelló-korban. Bp. 1940 [reprint 2000]. 66.

⁴ Arnold Angenendt: Missa specialis. Zugleich ein Beitrag zur Entstehung der Privatmessen. Frühmittelalterliche Studien 17. (1983) 178–181.; Arnold Angenendt: Offertorium. Das mitteralterliche Meßopfer. (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen Bd. 101.) Münster 2013. 104–113.

⁵ Lexikon des Mittelalters, Bd. VI. München 2003. 564–565 (‘Meßstipendium’– Richard Puza); Lexikon für Theologie und Kirche (=LThK), Bd. VII. Freiburg i. Br. 1986. 354–355. (‘Meßstipendium’– Karl Mörsdorf).

⁶ Erwin Iserloh: Der Wert der Messe in der Diskussion der Theologen vom Mittelalter bis zum 16. Jahrhundert. Zeitschrift für Katholische Theologie 83. (1961) 44–79.; Josef Andreas Jungmann: Missarum Sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe, I–II. Wien 1958⁴. I, 170.; Franz, A.: Die Messe i. m. 38–44. Mihályfi Á.: A nyilvános i. m. 380–385.; Angenendt, A.: Offertorium i. m. 451–452.

⁷ Pásztor L.: A magyarság i. m. 70, 77–78.

⁸ Hans Bernhard Meyer: Luther und die Messe. (Koffessionskundliche und kontroverstheologische Studien, Bd. XI.) Paderborn 1965. 131.

A misealapítványok késő középkori jelentőségét kellően szemlélteti Nicolas Rolin-nek (†1462), Jó Fülöp burgundi herceg kancellárjának példája, akinek neve elsősorban Jan van Eyk táblaképe révén vált széles körben ismertté.⁹ Elsőként az autuni Miasszonyunk templomban hozott létre három kápláni állást (1426). Az évi 60 font járadék fejében a káplánoknak naponta egy misét kellett bemutatniuk a kancellár, valamint a templomban eltemetett ősei üdvösségéért. Az autuni székesegyházban egy körmenettel összekötött évfordulós örökmisért rendelt a nagybőjti időszakban saját, valamint elhunyt felesége üdvösségéért (1427). Két évvel ezt követően ismét egy évfordulós misét alapított ugyanott, cserébe bor- és kenyéradományban részesült a dóm klérusa. Hasonló alapítványokat tett a Val-Saint-Benoît-i perjelségben (1438), valamint Chalon-sur-Saône-ban. Az avignoni celesztinus kolostorban fiával, aki ekkor már Autun püspöke volt, egy kápolnát alapítottak, ahol az egyik szerzetesnek csak értük, a kancellár elhunyt feleségéért és rokonaikért kellett minden nap szentmisén megemlékeznie (1446). Az autuni várban pedig a Miasszonyunk tiszteletére szentelt plébániatemplomban társaskáptalant alapított, s a temetkezési helyéül választott kollegiális egyház számára kibocsátott statútumban részletesen szabályozta a misék bemutatásának rendjét (1450).¹⁰

Források

A késő középkori magyar arisztokrácia misealapítványainak megismeréséhez elsősorban a fennmaradt okleveles anyag biztosítja a forrásbázist. A vizsgálat kiindulópontját a végrendeletek jelentik, e dokumentumok azonban nem *kizárólagos* kútfői a misealapítványok kutatásának.¹¹ Az általam vizsgált, mise-rendeletet tartalmazó 69 diploma között mindössze 16 testamentumot találunk (23%), az esetek többségében ugyanis kegyes alamizsnákról, lélekváltás adományokról kiállított diplomák tartalmazzák a vonatkozó információkat.¹² A szerzetesrendek, mindenekelőtt a pálosok generálisai által kiállított oklevelek némelyike ugyancsak megemlékezik a jótevőkért mondandó misékről.¹³ A szer-

⁹ Rolin kancellár Madonnája (1435, Párizs Louvre).

¹⁰ Norbert Kamp: Memoria und Selbstdarstellung. Die Stiftungen des burgundischen Kanzlers Rolin. (Beihefte der Francia 30.) Sigmaringen 1993. 29–32, 44–45, 328–344.

¹¹ A végrendeletekről l. Gerhard Jaritz: A végrendeletek és a városi mindennapi élet: A Duna-völgy példája a késő-középkorban. Soproni Szemle 53. (1999) 325–330.; Kubinyi András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban. Soproni Szemle 53. (1999) 331–342.; Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban. (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája.) Soproni Szemle 53. (1999) 343–356. Solymosi László: Középkori végrendeleteink forrásértékéről. Tiszatáj 28. (1974):6. 26–29.; Solymosi László: Két középkor végi testamentum Szabolcs vármegyéből. In: Emlékkönyv Rác István 70. születésnapjára. Szerk. Kovács Ágnes. Debrecen 1999. 203–225.

¹² Judit Majorossy: Church in Town: Urban Religious Life in Late Medieval Pressburg in the Mirror of Last Wills. Bp. 2006. (kéziratot PhD-disszertáció, CEU) 166.

¹³ Pl. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (=DL) 9912, 16869, 39172, valamint Diplomatikai Fényképgyűjtemény (=DF) 288304. Ezek általánosan elterjedt voltára utal, hogy a pálos és a ferences formularium egyaránt tartalmaz vonatkozó szövegeket. Vö. Formularium maius Ordinis Sancti Pauli Primi Heremite. Textedition des pauliner-Fomulariums aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts (Cod. Lat. 131. der Universitätsbibliothek zu Budapest).

zetesek esetében a rendtörténeti munkákat is érdemes vallatóra fogni – különösen a pálos Gyöngyösi Gergely összeállítása,¹⁴ illetve a domonkos Fabri Antal segesvári kompilációja érdemel említést. Ez utóbbi őrizte meg az utókor számára — többek között — Bethlen Miklós gazdag mise-alapítványának (1498) szövegét.¹⁵ A liturgikus könyvek, elsősorban a missalék használat során keletkezett bejegyzései között ugyancsak előfordulnak misealapítványokra vonatkozó információk.¹⁶ Témánk szempontjából kétségkívül az egyik legértékesebb Battyhány Boldizsár 15–16. század fordulóján készült misekönyve, mely azon votívmisék szövegét tartalmazza, melyeket a főúr mondatott-hallgatott.¹⁷

A kései középkor magyar forrásadottságait figyelembe véve nem meglepő, hogy leginkább a városi polgárság fennmaradt iratanyagában, mindenekelőtt a végrendeletekben találunk misealapítványokra vonatkozó adatokat.¹⁸ E tekintetben kiemelkedő a pozsonyi polgárok testamentum-korpusza,¹⁹ mely — egyebek mellett — számos mise-alapítványt is tartalmaz.²⁰ A tehetősebb polgárok kegyes adományaikon túl, vagy azokhoz kapcsolódóan igyekeztek szentmisék rendelésével is biztosítani saját maguk és családjuk üdvösségét.²¹ A városi források mennyisége — az 1526 előtti időszakból megközelítőleg 2000 polgári testamentum maradt fenn²² — alapján nem meglepő, hogy e társadalmi réteg devóciója, illetve ennek egyes szegmensei keltették fel leginkább a kutatók figyelmét.²³ Az érdeklő-

Mit einem Anhang: Fragmentum formularium Strigoniensis Paulinorum. Hgg. v. Beatrix F. Romhányi und Gábor Sarbak. (Művelődéstörténeti Műhely, Tagungen zur Ordensgeschichte 4/3.) Bp. 2013. 73–74.; *Molnár Antal*: Obszerváns ferences formuláskönyvek a 15–16. századi Magyarországról. (Kézirat).

¹⁴ *Gregorius Gyöngyösi*: Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae. Ed. Franciscus L. Hervay. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, SN XI.) Bp. 1988.

¹⁵ *Ipolyi Arnold*: Adalékok a magyar domonkosok történetéhez III. Magyar Sion 5. (1867) 602–603.

¹⁶ *Radó Polikárp*: Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzéseink. Különlenyomat a Pannonhalmi Főapátsági Főiskola 1942/43-iki Évkönyvéből. Bp. 1944. 10–11, 18.; *Rómer Flóris*: Klempai ájtatos misealapítványok. Győri történeti és régészeti füzetek 1. (1861) 60–61.

¹⁷ *Radó Polikárp*: Battyhány Boldizsár misekönyvének hitelessége. Magyar Könyvszemle 65. (1941) 132–149.

¹⁸ A misekönyvek felhasználására szép példát nyújt a váci ötvös céh szerkönyvének elemzése. Vö. *Csukovits Enikő*: Emlékezés élőkről és holtakról. Misekönyv-használat és polgári vallásosság. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. Bp. 2012. 311–318.

¹⁹ Összesen 901 végakarat maradt korunkra. Erre l. *Judit Majorossy – Katalin Szende* [Hgg.]: Das Preßburger Protocollum Testamentorum 1410 (1427)–1529. Teil 1: 1410–1487. (ÖAW Fontes rerum Austriacarum, III. Abt. Fontes Iursi Bd. 21.) Wien–Köln–Weimar 2010.

²⁰ Ezek elemzésére l. *Majorossy, J.*: Church in Town i. m. 139–216.; *Uő*: Ad beneficium ecclesiae: Középkori városi oltárjavadalmam felszereltsége. In: *Magistrae discipuli*. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére. Szerk. Nemerényi Előd. Bp. 2009. 215–233. A városi polgárok és az egyházi intézmények kapcsolatára összefoglalóan l. *Marie-Madeleine Cevins*: Az egyház a késő-középkori magyar városokban. Bp. 2003. A polgárok vallásosságáról: 148–164.

²¹ *F. Romhányi Beatrix*: „Meretur vestre devocionis affectus...”. Egy vallásos középkori budai polgár – Söptei Péter kancelláriai jegyző. In: „Es tu scholaris”. Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Szerk. F. Romhányi Beatrix, Gryneus András, Magyar Károly, Végh András. (Monumenta Historica Budapestinensia XIII.) Bp. 2004. 37–44.

²² *Majorossy, J. – Szende, K.*: Das Preßburger i. m. 6.

²³ A 20. jegyzetben említett munkák mellett — melyek irodalomjegyzéke tartalmazza a korábbi feldolgozások könyvészeti adatait — Berta Péter kiváló összefoglalását emelem ki: A túlélők teen-

dés annál is inkább érthető, hiszen a végakaratókat tartalmazó okiratok másolatait általában egy kötetbe (*protocollum testamentorum*) vezették be, így összegyűjtésük nem okoz többletfeladatot a történészek számára.

Magától értetődő, hogy a társadalom felső rétege, a nemesség is igyekezett rangjához és anyagi lehetőségeihez mérten biztosítani az üdvösséghez vezető utat mind ősei, mind leszármazottai és saját maga számára egyaránt, melynek egyik formáját esetükben is a szentmisék bemutatására tett adományok jelentették. Különösen a nemesség elitjét alkotó bárói famíliáknál lehetünk kései tanúi a túlvilági élet előkészítésére tett törekvéseknek, melyekhez a személyes hit, az elfogadott társadalmi minták és elvárások mellett elsősorban a megfelelő egzisztenciális körülmények biztosítottak lehetőséget. A magyar főúri misealapítványok kutatása minden bizonnyal a források összegyűjtésének nehézsége miatt számít a kevésbé népszerű témák közé. A nemesi végrendeletek száma — elsősorban a szóbeliséget preferáló középkori nemesi társadalom mentalitása, illetve a korabeli öröklési rend miatt — jelentősen elmarad a polgári végrendeletektől. Még ha véleményem szerint némileg alacsonynak is látszik a becslés, miszerint az 1526 előtt írásba foglalt nemesi végakaratok száma mintegy 100-ra tehető,²⁴ az kétségtelen, hogy az ismert esetek száma jóval alatta marad a polgári testamentumoknak. A korunkra maradt főúri végrendeletek száma értelemszerűen még csekélyebb. Jelzésértékű, hogy a Kubinyi András által a Jagello-korra összegyűjtött 50 főúri és nemesi testamentumból mindössze 13 (26%) köthető az arisztokráciához.²⁵ A kutatást nagymértékben nehezíti, hogy a téma releváns forrásai eléggé sporadikusak, melynek következtében az anyaggyűjtés folyamata meglehetősen hosszú, a legállhatatosabb munka sem kecsegtet a teljesség elérésével. Mindazonáltal a jelen tanulmányban vizsgált 85 misealapítvány elemzése nézetem szerint lehetővé teszi a korábbi kutatások során felvázolt kép árnyalását, plasztikusabbá tételét.²⁶

Vallásos főurak és nagyasszonyok

Elemzésem időintervallumát a 15. század elejétől a 16. század első harmadáig tartó periódus alkotja. A miserendeléseket tartalmazó 69 kútfőre a késő középkori magyar főúri vallásosság témakörében (jelenleg is) folyó anyaggyűjtés során bukkantam, közülük időrendben az első 1406-ban, míg az utolsó 1531-ben kelt.

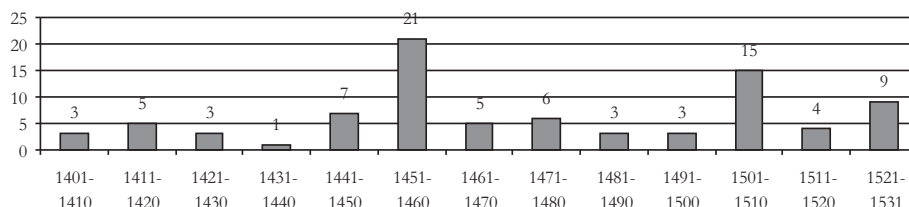
dői. (Posztmortális szolgálatok rendje későközépkori városaink vallásos közösségeiben). Századok 132. (1998). 765–792. A jogilag jobbágnak számító mezővárosi polgárság körében meglehetősen ritkán fordulnak elő miseadományok, s közülük leginkább a vagyonosabbakra jellemző e gyakorlat. Vö. *Gulyás László Szabolcs: Mezővárosi polgárok kegyes adományai a középkorban*. In: Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok. (Speculum Historiae Debreceniense 7.) Szerk. Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás. Debrecen 2011. 195–196.

²⁴ *Majorossy, J. – Szende, K.: Das Preßburger i. m. 6.*

²⁵ *Kubinyi A.: Főúri és nemesi i. m. 331.*

²⁶ A források legfontosabb adatait (dátum, jelzet, kiadás, az alapítók személye) a függelékben közlöm, a jegyzetekben helykímélés okán csak indokolt esetben hivatkozom ezekre.

Az alapítványok időbeli megoszlása

Amennyiben szűkebb időmetszetekre bontjuk a teljes skálát, úgy két kiemelkedő évtizedet látunk. Az 1451–1460 közti évek kiugró értékét Marcali János alapítványai biztosítják, aki végakarataiban nem kevesebb, mint 16 különböző egyházi intézményben rendelt miséket. Ezt követően a 16. század első évtizedében konstatálhatunk magasabb értéket. Ennek hátterében nem találunk az előzőhöz hasonló „kumulatív” rendelkezést, ez esetben a Szapolyai család és Frangepán Beatrix három-három alapítványa emelhető ki. Összességében megfigyelhetjük tehát, hogy korszakunk teljes időtartamában jellemzőek voltak a főúri miserendelések, s az elemzett anyag tükrében úgy tűnik, hogy az 1441–1480-as években valamint a 16. század elejétől kezdődően mutatható ki növekedő tendencia.

Ami a vizsgált famíliák körét illeti, a kiválasztás szempontját a bárói rang jelentette. Elemzésemben az adatolhatóan bárói méltóságot viselő személyek, illetve családtagjaik, főként hátrahagyott özvegyeik, leszármazottaik kaptak helyet. A vizsgált 69 esetben összesen 34 család 82 tagja vett részt a misék rendelésében. A korabeli társadalmi normákhoz illeszkedően az alapítók többsége férfi. Minthogy néhány esetben több személy együttes fundációjáról van szó, összesen 69 férfit (84%) és 13 leányt-asszonyt (16%) találunk közöttük.

Gyakoriság, miseszándék

Mivel a késő középkori felfogás szerint a konkrétan megnevezett szándékkal bemutatott miséket tartották a legértékesebbnek a tisztítótűzbeli szenvedések enyhítése érdekében, a magyar főúri réteg tagjai is igyekeztek a misék számát és céljait úgy meghatározni, hogy ezek mind a saját, mind pedig hozzátartozóik üdvösségét a lehető legjobban szolgálják. Az alábbiakban elsőként a rendelt istentiszteletek gyakoriságát és szándékát veszem tüzetesebb vizsgálat alá.

E misék legfontosabb célja az elhunytak lelki nyugalmanak megteremtése a halál és az utolsó ítélet közti átmeneti időszakban, amit az istentiszteletek és imák folyamatosságával kívántak biztosítani. Ezt leginkább az „örök időkre” (*temporibus perpetuis*) szóló alapításokkal vélték elérhetőnek. Nem meglepő, hogy az elemzett miserendelések döntő többségét (83 – 97,6%) az örökös mise-alapítványok teszik ki. Mindössze két kivételt találunk: Hédervári Katalin vég-

rendeltében két egyszeri misesorozat elmondatását kérte férjétől. A másik példában pedig egy határozott időre vonatkozó rendelkezésről van szó: Cobor-szentmihályi Cobor Imre a pozsonyi Hosszú utcában lévő házát adta el az ottani káptalannak 220 forintért, mely vételárát a kanonoki közösség évente 5 forintjával törlesztette, s ezért cserébe a teljes összeg kifizetéséig heti két misét celebráltak. Egyszerű számítás alapján tehát 44 évre vonatkozott az ominózus miserendelés.

A misék gyakorisága

Gyakoriság	db	%
napi	41	43,6
heti	28	30,0
heti 2	4	4,3
heti 3	1	1,0
heti 4	1	1,0
évi	4	4,3
évfordulás	3	3,2
sorozat	5	5,3
egyéb	1	1,0
ismeretlen	6	6,4
Összesen	94	100,0

Ami az istentiszteletek gyakoriságát illeti, a táblázatból jól látható, hogy a napi misék voltak a legnépszerűbbek az alapítók körében, melyeket a hetente celebráltak követtek. Heti 2–4 misét csupán néhány alkalommal rendeltek, és az évi, illetve évfordulás misék száma is meglehetősen csekély volt. Egyetlen esetben sem találkozunk a Nyugat-Európában általános gyakorlatnak számító 1/7/30 napos terminusokkal, amelyet — úgy látszik — a Kárpát-medencében csak a polgárság választott, mint azt Pozsony példája mutatja.²⁷ A mindennapi misebemutató alól csak a *Triduum Sacrum* ideje képezett kivételt, ekkor ugyanis a húsvét előkészületei álltak a liturgikus cselekmények fókuszában.²⁸ Az Ónodi Cudar fivérek 1465-ös rendelkezése értelmében minden nap gyászmisét kellett celebrálniuk a ládi pálosoknak, kivéve húsvét, Jézus Krisztus mennybemenetele, pünkösöd, úrnapja, Nagyboldogasszony, mindenszentek és

²⁷ Majorossy, J.: Church in Thown i. m. 142.

²⁸ Húsvét a katolikus egyház legfontosabb ünnepe, amikor Jézus megváltói halálára és feltámadására emlékezünk. A nagycsütörtök esti szentmisétől húsvét vasárnap estig tartó szent három nap során az oltáriszentség alapítása (utolsó vacsora), a Messiás kínszenvedése és kereszthalála, végül pedig feltámadása állnak a liturgia középpontjában. Ekkor a kánoni előírások értelmében más szándékra nem lehet misét felajánlani. Nagypénteken pedig természetesen *ab ovo* nincs szentmise. Vö. Várnagy Antal: Liturgika. Abaliget 1993. 387–393. Mindazonáltal az elemzett anyagban egy alkalommal húsvét ünnepére vonatkozó miserendelést is találunk. Vö. DL 34623.

karácsony ünnepén, de az említett napokon is meg kellett emlékezni róluk és családtagjaikról, az elhunytakért elmondott könyörgéssel.

A rendelt misék valós száma persze a fenti táblázatban szereplő értéket jócskán meghaladta, ugyanis a sorozatok jelentősen módosítják adatainkat.²⁹ Az Alsólendvai Bánfi testvérek 1487-ben 40, míg a rákövetkező évben 35 miséből álló szériát alapítottak. Hédervári Katalin végrendeletében meghagyta férjének, hogy halála előtt hét, míg halálát követően 40 misét mondasson érte.³⁰ Pálóci Antal évi száz énekes mise bemutatását írta elő a mohácsi kataklizma előtt tett végakaratóban a sárospataki plébánia klerikusai számára, a família üdvösségéért. Ugyancsak itt említem, hogy Fraknoi Vilmos és hitvese összesen három *missa specialis* bemutatását kérte, melyet az egyéb kategóriába soroltam.

Az Alsólendvai Bánfi testvérek misesorozatai

Szándék	1487	1488
Krisztus szenvedése	5	5
Mária hét fájdalma	7	7
Szentháromság	3	3
Szt. Katalin és Borbála	2	–
12 apostol	1	1
bűnök	3	3
Szt. Miklós	3	3
Szt. Margit	3	3
Szt. Fábían és Sebestyén	2	2
gyázmise	3	3
szülők	2	2
Háromkirályok	2	2
Mindenszentek	3	–
Bánfi Jakab	1	1
Összesen	40	35

²⁹ E szériák általában kolostorokhoz kapcsolódtak. A középkorban ugyanis mindössze egyetlen szentmisét mutathattak be az áldozópapok, a szerzetesházakban élő, nagyobb létszámú klerikusközösség tagjai azonban teljesíteni tudták e rendelkezéseket. *Solymosi L.*: Két középkor végi i. m. 213.

³⁰ A halál előtt mondatott misékkal kapcsolatban Solymosai L. azt vélelmezte, hogy ez a német területeken általánosnak tekinthető gyakorlat hatásaként vált ismertté a Kárpát-medencében. Magam azonban úgy gondolom, hogy e magyar viszonylatban valóban ritkaságszámba menő intézkedés egyrészt a hetes szám szimbolikus jelentésével (pl. hét szentség, a hét napjai), másrészt pedig — a fentebb említett Laskai szermóra hivatkozva — a még életben rendelt szentmise nagyobb hatékonyságának Magyarországon is ismert tételével is kellően indokolható. Vö. *Pásztor L.*: A magyarság i. m. 80.

Néhány esetben az alapítók nem határozták meg pontosan a szentmisék számát, ami az örökös alapítványok esetében nem szokatlan jelenség.³¹ Látszólag e sorba tartozik Marcali János segesdi ferenceseknél tett alapítványa is. Végrendeletében öt jobbágytelket adott azért, hogy a korábban ősei által rendelt — az oklevélben nem részletezett — „istentiszteletek gyarapíttassanak” (*divina augmentur officia*).³² A fogalmazás arra utal, hogy a felmenői által tett rendelkezés megerősítésével párhuzamosan, az alapítvány anyagi hátterét igyekezett biztosítani az elkövetkező időkre, azaz nem új alapításról van szó. A megfogalmazásból a liturgia ünnepélyességének fokozására is következtethetünk, amely a família emlékezetének fenntartását, presztízsének emelését is szolgálta. A szándék érthető, hiszen a kolostortemplom szolgált a család temetkezőhelyéül.³³

Szapolyai István 1499-es végrendeletében Gönc mezővárost valamennyi tartozékával együtt a szepesi társaskáptalannak adományozta, a prépostnak pedig meghagyta, hogy „eme mezőváros összes éves jövedelmének megállapítását követően szabja, fontolja és határozza meg, évente és naponta milyen fajta és mennyi istentiszteletet lehet végezni ebből a jövedelemből abban a templomban, és eszerint rendelje el örökre az ugyanott végzendő és éneklendő miséket”.³⁴ Tehát ez esetben az egyházi testület döntött a szentmisék gyakoriságáról és számáról. Szapolyai alapítványával kapcsolatban még egy aspektust szükséges mérlegelnünk. Pásztor Lajos monográfiájában meglehetősen negatívan értékelte a nádor — testamentumában kitapintható — vallásosságát. Sommás következtetése szerint Szapolyai „mintha végrendeletében is csak azért részesítené az egyházat gazdag adományban, hogy azzal is alátámassza büszkén hangoztatott bőkezűségét. Azonban, mintha egyszerűen csak venni akarná a szentmisét azt mondja: becsültesse meg a falut a prépost s azután döntsenek, hogy milyen istentiszteleteket lehet azért örök időkn át mondani”.³⁵ Nézetem szerint azonban korántsem egy gőgös, öntömjénező, anyagi lehetőségeit fitogtató főúr világképe sejlik fel e sorok mögül, aki mintegy meg kívánta vásárolni lelki nyugalmát. További forrásokat is vizsgálva, sokkal árnyaltabb képet kapunk a Szapolyai család devóciójáról, amelynek természetesen István is részese volt. A família alapította a tokaji pálos kolostort, kegyes adományokkal segített több pálos közösséget (Porva, Gönc, Lád, Diósgyőr, Regéc), a hat középkori magyar karthauzi kolostor közül hármat (Menedékszirt, Lehnic, Lövöld) ők támogatták.³⁶ István egyik fivére, Miklós egyházi pályára lépve az erdélyi püspökség

³¹ Pásztor L.: A magyarság i. m. 84.

³² Marcali történetének Mohács előtti dokumentumai I. Szerk. Dr. Gál József. Marcali 1995. (a továbbiakban: Marcali) 65, 74.

³³ Fügedi E.: A 15. századi i. m. 77.

³⁴ Köblös József: Szapolyai István Pápán írott végrendelete. In: Istennek, hazának, tudománynak. Tanulmányok a 95 éves Nádasdy Lajos tiszteletére. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa 2008. 140.

³⁵ Pásztor L.: A magyarság i. m. 93.

³⁶ A Szapolyai család Oklevéltára /Documenta Szapolyaiana I. Levelek és oklevelek/Epistulae et litterae (1458–1526). Közreadja/ad edendum praeparavit: Neumann Tibor. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria) Bp. 2012. (= Szapolyai) n. 93, 105, 134, 136, 287, 332, 342, 346, 354, 441, 503, 517.; Kolostorok és társaskáptalank a középkori Magyarországon. Főszerk. F. Romhányi Beatrix, szerk. Laszlovszky József, Szakács Béla Zsolt. Bp. 2008. (PC CD-ROM.)

élére került (1461–1468),³⁷ ami ugyancsak a família és az *ecclesia* szoros kapcsolatát mutatja. Mindezeket mérlegelve úgy gondolom, hogy az István nádor által, halálos ágyán tett végakarat, s az abban elrendelt misealapítvány nem a gazdagságát előtérbe helyező, öntelt arisztokrata látszat-vallásosságát megörökítő dokumentum. Jóllehet az oklevél arengájában, valamint a sírkövére vésett versben személyes érdemei, hírneve kerültek a középpontba,³⁸ azonban ez inkább a korszak főúri vallásosságának szerves részét alkotó reprezentáció, a földi élet befejezését követő *memoria* fenntartása iránti igény megnyilvánulásként értékelendő.³⁹

Minden alapító dokumentumban megjelölték azon személyek körét, akiknek a misék gyümölcseivel kívántak segítséget nyújtani. A saját üdvösség elérése mellett az elhunyt és élő családtagokért is miséztek a klerikusok. Erre egy általános formulával utaltak, mely az egyszerű kegyes adományok esetében is megfigyelhető.⁴⁰ Igen részletes felsorolást találunk Hédervári Imre és Miklós alapítványában. Saját üdvösségük előmozdítása mellett elhunyt testvéreik, Ferenc és Ágnes, Miklós néhai felesége, Klára, valamint a fivérek jelenlegi hitvesei, Garai Anna és Szomszédvári Orsolya, továbbá múltbeli, jelenlegi és jövőbeni atyafiaik és familiárisaik túlvilági boldogságáért rendelték miséket. Gitka, troppai hercegnő, Szentgyörgyi és Bazini György gróf hitvese első férjéért, Wolffurti Pálért és annak húgáért, Orsolyáért — aki történetesen György gróf korábbi felesége volt — rendelt misét a bécsi Ágoston-rendieknek, Gergelylaci Buzlai Mózes udvarmester pedig még az uralkodó lelkéért is rendelt misét (*pro anima videlicet sue maiestatis et anima mea*).

Az alapítók esetenként az intézmény védőszentje iránti hódolatra is utaltak, mint pl. Nevnai Treutul Miklós az általa tett adománylevélben.⁴¹ Szapolyai Imre késmárki misealapítványában a Szent Kereszt iránti különös tiszteletétől vezérelve mentette fel az adófizetés alól a késmárki plébánost, melyért bizonyos misék celebrálását írta elő.⁴²

A legtöbbször valamely szent, isteni személy, hittitok tiszteletére ajánlották fel a szentmiseáldozatot, nyilvánvalóan abból a megfontolásból, hogy az ő

³⁷ *Temesváry János*: Erdély középkori püspökei. Kolozsvár 1922. 373–383.

³⁸ A sírvers latin és magyar szövegét l. *Köblös J.*: Szapolyai i. m. 140–141.

³⁹ Erre l. *Norbert Kamp*: Memoria i. m.

⁴⁰ Pl. „ob sue et progenitorum suorum animarum salutem” (DL 9 224); „pro remedio ac salute animarum nostrarum et nostrorum carorum vivorum et defunctorum” (DL 32 812); „peccatorum remissione et remedio salutis anime vestre” (Zsigmond-kori oklevéltár. I–XIII. Összeállította: Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint. [A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43. és 49.] Bp., 1951–2013. [= ZsO] XI. n. 383.); „pro salute parentorum nostrorum et nostra” (DL 14 894); „pro refrigerio animarum predecessorum nostrorum” (DL 14 915); „ob anime sue salutem nec non antelatorum progenitorum et parentum, ac etiam posteriorum suorum animarum requiem et refrigerium perpetuum” – *Martinus Georgius Kovachich*: Formulae solemnes styli in cancellaria curiaque regum olim usitati. Pestinii 1799. (= Kovachich 1799) n. 169.

⁴¹ „[...] salutem anime nostre et parentis nostrorum ac ad honorem Virginis Gloriose sub nomine dicta ecclesia foret constructa”. DL 35 453.

⁴² „[...] ob devotionem specialem, quam erga Sanctam Crucem, in cuius nomine ecclesia parochialis dicte nostre civitatis, ut dicitur, fundata est”. Szapolyai n. 91.

közbenjárásukkal hatékonyabb biztosíthatják üdvösségüket. A szentek *intercessor* szerepe közismert volt a korai középkortól kezdve, elég mindössze a zárándokok tömegét vonzó kegyhelyekre utalni.⁴³ A 14. századra általánossá váló elképzelés szerint Jézus Krisztus, Szűz Mária, valamint a szentek érdemfőlsége révén az egyház kimeríthetetlen kincessel (*thesaurus ecclesiae*) rendelkezik, melyből a hívek részesülhetnek,⁴⁴ s ennek egyik fontos médiuma maga a szentmise.

A szenteknek felajánlott misék mellett legtöbbször (26 eset) gyászmisék (*officium defunctorum, missa pro defunctis, missa exequialis, requiem*) celebrálását kérték az alapítók, mivel a rekviemnek tulajdonították a legnagyobb érdemszerző hatást korszakunkban.⁴⁵ Ugyancsak viszonylag nagyobb számban (15 eset) fordulnak elő a bűnökért (*pro peccatis*) rendelt misék. A gyarlóságával tisztában lévő, megtisztulni kívánó hívek életében fontos szerepet töltött be a bűnbánat. A szentgyónás elvégzésén túl a bűnök engesztelésének egyik formája a felajánlott szentmiseáldozat, amit különösen a már elhunyt hozzátartozók esetében tarthattak hasznosnak. Mindössze egy alkalommal kérték misét a betegekért (*pro infirmis*), amely — amint alább látni fogjuk — egy konkrét élethelyzethez kapcsolódhatott.

A miseszándékok napi megoszlása⁴⁶

Szándék	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap	Nem ismert	Összesen
Szt. András	2	2	2	2	2	2	2	3	17
Szt. Anna	1	3	1	1	1	1	1	1	10
Szt. Antal		1							1
Szt. Angyalok		1							1
12 apostol			1					2	3
betegekért				1					1
bűnökért	1	3	4				1	6	15
Szt. Fábán és Szt. Sebestyén								6	6
Szt. Ferenc					1				1

⁴³ A búcsújárásra l. *Csukovits Enikő*: Középkori magyar zárándokok. (História Könyvtár – Monográfiák 20.) Bp. 2003.

⁴⁴ *Johan Huizinga*: A középkor alkonya. Bp. 1996. 167.; *Szovák Kornél*: Meritorium apud Dominum fructus cumulatorum. (Megjegyzések a 14. század főúri vallásosságához.) In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulójára. Szerk. Tusor Péter. Bp. 1998. 79.; *Erdélyi Gabriella*: Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 38.) Bp. 2005. 148–149.

⁴⁵ A temetési misét követő 3., 7., és 30. napon, valamint a sírba tétel évfordulóján gyászmisét celebráltak a halott lelkéért. A kései középkorban a temetésre általában a halálozást követő 3. napon került sor. A keleti egyházban valamelyest eltérő gyakorlat alakult ki, ugyanis ott a 3., 9. és 40. napon tartották a rekviemet. Vö. LThK, Bd. X, 253 ('Totengedächtnis' – P. Berger); *Franz, A.*: Die Messe i. m. 234–235; *Solymosi László*: Egyházi és világi (földesúri) mortuárium a 11–14. századi Magyarországon. Századok 121. (1987) 552. Vö. *Pásztor L.*: A magyarság i. m. 79.

⁴⁶ A táblázatban azokat a miséket külön vettem számba, melyeket egy-egy szent tiszteletére, bizonyos szándékért naponta bemutatnak.

Szándék	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap	Nem ismert	Összesen
gyászmise	15	1	3	3	2	1	1	6	26
Szt. György	1	1	1	1	1	1	1	1	8
Háromkirályok								4	4
Húsvét								1	1
Szt. Ilona								1	1
Szt. Imre		1							1
Szt. Jeromos			1						1
Szt. Katalin	1					1		1	3
Szt. Katalin és Szt. Borbála								2	2
Szt. Kereszt	1	1	1	1	2	1	1		8
Keresztelő Szt. János	1	1	1	2	1	1	1		8
Krisztus teste				9					9
Krisztus szenvedése					11			11	22
Szt. László király								1	1
Szt. Margit								7	7
Szt. Margit és Katalin								1	1
Szűz Mária	4	4	4	4	4	29	6	17	72
Szt. Márton	1	1	1	1	1	1	1		7
Szt. Megváltó								1	1
Szt. Miklós			1					6	7
Mindenszentek		1	3					3	7
Szt. Pál			1						1
Pünkösöd								1	1
<i>rorate</i>						1			1
14 segítőszent	1		1						2
Szentháromság					1		10	7	18
Szentlélek				1	1	2			4
Szülőkért			1					4	5
Szt. Szűzek					1				1
Tízezer vitéz		1							1
Szt. Wolfgang, Szt. Lázár, Szt. Jeromos, Szt. Márta		1							1
Szt. Zsófia		1							1
Összesen	29	24	27	26	29	41	25	87	288

A leggyakrabban, összesen 33 alapítványban Szűz Mária közbenjárását kérték a neki felajánlott szentmiséken. Ez egyértelműen tükrözi a középkori magyar Mária-kultusz népszerűségét. A Boldogasszonynak felajánlott szentmisék száma azonban ennél jóval magasabb volt (72), ugyanis az alapítók esetenként hetente több misét is rendeltek e céllal, mint pl. Hunyadi János és fiai, akik szombaton és vasárnap egyaránt misét mondtak Mária tiszteletére.

A Máriának felajánlott misék megoszlása

Ünnep	db	%
Nagyboldogasszony	9	27
Szeplőtelen fogantatás	3	9
Fájdalmas Szűzanya	3	9
Gyümölcsoltó Boldogasszony	2	6
Sarlós Boldogasszony	1	3
Mária közelebbi meghatározás nélkül	15	45
Összesen	33	100

Mária fölényesen utasította maga mögé a többi szentet a miserendelések során: a Szentháromság tiszteletére felajánlott 18, a Szent András apostolnak felajánlott 17 mise mennyisége együttesen haladta csak meg a Szűzanyának ajánlott misék számát. A további szenteknek ajánlott miseszándékok előfordulása pedig — amint a fentebbi összefoglaló táblázatból kitűnik — még alacsonyabb értékeket, valamint jelentős szóródást mutat: összesen 41 különböző mi-seintenciót találunk.

Magától értetődő, hogy elsősorban saját vagy családtagjaik védőszentjei-nek ajánlottak fel miséket az alapítók. Az Újlaki Lőrinc veszprémi alapítványában feltűnő Szent Miklós ugyan valóban a korszak egyik kedvelt szentje volt, ám mégis sokkal kézenfekvőbb a bosnyák herceg választása mögött édesapja, Miklós bosnyák király (†1477) emlékét sejtteni. Hasonlónak lehetünk tanúi Szapolyai István özvegye és fiai 1510-es miserendelése tekintetében. A vizsgált teljes forrásbázisban mindössze itt feltűnő Szent Imre bizonyosan István bátyjára, Imre nádorra (†1487) utal. E tekintetben utolsó példaként az ugyancsak egyszer megjelenő Szent László titulust említem. Köztudott, hogy a 15. századtól kezdődően a magyar szentek panteonjában László király az államalapító Szent Istvánt és fiát, Imre herceget is megelőzte,⁴⁷ azonban a Kanizsai László rendelte (1501) misék közt feltűnő Szent László király nézetem szerint sokkal inkább saját és édesapja védőszentjével hozható elsődlegesen összefüggésbe.

A szentek kiválasztását az egyéni elkötelezettségen és a családi tradíción kívül a megadományozott egyház patrocíniuma is befolyásolhatta. A Maróti János macsói bán által a Szent György tiszteletére szentelt dombói bencés apát-ságban alapított napi misét a monostor patrónusának tiszteletére celebrálták. Szerdahelyi Dersfi Márton esetében a saját és az egyházi intézmény védőszentje azonos volt. A korábbi lovászmester ugyanis a família temetkezőhelyén, a szerdahelyi pálos kolostorban Szent Márton dicsőségére kápolnát emelt, s alapítványában úgyszintén Márton tiszteletére rendelt gyászmiséket. Kanizsai György nádorfehérvári bán (1505) Szent Farkas, Szent Jeromos, Szent Lázár és Szent Márta tiszteletére hozott létre alapítványt. A ritka patrocínium kap-

⁴⁷ A késő középkori Szent László kultuszra (további irodalommal) l. *Fedeles Tamás*: „Ad visitandumque sepulchrum sanctissimi regis Ladislai”. Várad kegyhelye a késő középkorban. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2012. 164–166.

csán az oklevél szövege kifejezetten a főúr által emelt kápolnára utal (*quarum scilicet in honorem capella ipsa fundata et dedicata extitit*). A kápolna fő patrónusának, Szent Farkasnak a tisztelete a 15. század folyamán kezdett elterjedni, elsősorban Sopron és Pozsony környékén, az ekkor egyre népszerűbbé váló felső-ausztriai Szent Wolfgang kegyhely hatására.⁴⁸ A védőszent választását a Kánizsai család nyugat-magyarországi birtokai, kapcsolatrendszere kellően alátámasztja. A két alkalommal feltűnő 14 segítőszentet a pestis ellen hívták általában segítségül. Sárkány Ambrus pozsonyi alapítványában (1507) is a járvány kapcsán kellett tiszteletükre szentmisét felajánlani, amelyre az oklevélben szereplő *temporum pestilenciarum* is utal.

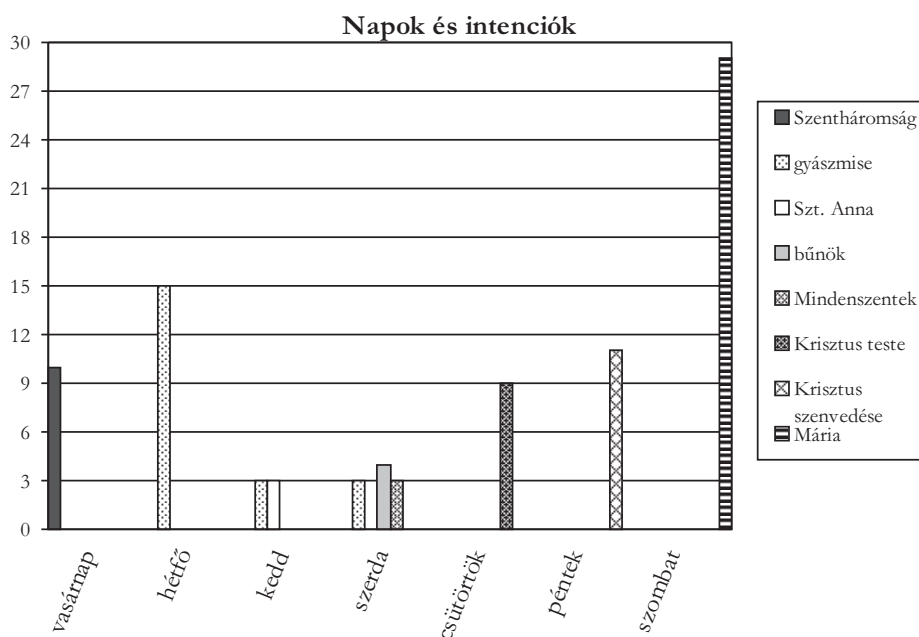
Három alapítvány vonatkozásában röviden ki kell térnünk az intenciók változására is, melyet a miserendelések előre rögzítettek. Mindhárom esetben az alapítók halálához kapcsolódott a módosítás. Garai Jób rendelkezése szerint életében a betegekért (*pro infirmis durante vita*), míg halálát követően az elhunytakért (*ab hac vita decedentis [...] in missam pro defunctis permutare*) ajánlották fel a szentmisét. A betegekért mondandó mise vélhetőleg összefüggésben állt Jób, esetleg valamely családtagja rossz egészségi állapotával. Kánizsai Dorottya a bajcsi pálosoknál tett alapítványa szerint, amíg élt, a bűnökért engesztelő áldozatot mutattak be, míg temetését követően gyászmisét celebráltak a szerzetesek. Ónodi Cudar Jakab és Simon 1463-as alapítványukban úgy rendelkeztek, életükben vasárnap és kedden a bűnökért kell a misét felajánlani, míg a hét többi napján rekviem celebrálását kérték. Halálukat követően pedig minden nap gyászmisét énekeltek a ládi pálosok.

Pásztor mértékadó monográfiájában arra is kitért, hogy a Jagelló-korban a szentek és egyéb miseszándékok kezdtek meghatározott napokhoz kötődni, ami aztán a kora újkorra állandósult. Kutatása alapján tudjuk, vasárnap a Szentháromság tiszteletére, hétfőn az elhunytakért, kedden Szent Annának, csütörtökön Krisztus teste, pénteken Krisztus szenvedésére, szombaton pedig Szűz Mária tiszteletére mondtak misét. A szerda kapcsán ekkor még nem beszélhetünk „rögzített” intencióról, majd csak a 17. századra kötődik e naphoz Szent József tisztelete.⁴⁹ Érdeemes tehát szemügyre venni, hogy az általam felhasznált nagyobb forrásbázis mennyiben erősíti meg, illetőleg módosítja e tézist. A fentebbi összesítő táblázat adatsorait alapul véve, az áttekinthetőség kedvéért diagramon ábrázoltam a miseintenciók hét napjaihoz köthető leggyakoribb előfordulását. Mindebből jól látható, hogy a kedd és a szerda kivételével a hét valamennyi napjához a Pásztor Lajos által említett szentek/szándékok társultak, így e tekintetben valóban egyfajta standardizálódásról beszélhetünk. E megállapítás annyival egészíthető ki, hogy a jelzett napokon természetesen más miseszándékok is előfordultak, azonban a grafikonon ábrázoltak kiemelkedtek közülük. A kedd és a szerda azonban úgy tűnik, hogy korszakunkban —

⁴⁸ *Bálint Sándor – Barna Gábor: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza.* Bp. 1994. 44.; Mindössze két Szent Farkas-titulust említ Mező András is (Bethlen, Sopronbánfalva). Vö. *Mező András: Patrociniumok a középkori Magyarországon.* (METEM Könyvek 40.) Bp. 2003. 84–85.

⁴⁹ *Pásztor L.: A magyarság i. m. 84–87.*

legalábbis az arisztokraták számára — még nem kapcsolódott szorosan össze egyetlen szenttel, illetőleg miseszándékkal sem. Jóllehet a keddi nap és Szent Anna kapcsolata adatolható, azonban ugyanannyi, három előfordulással szerepel a *pro peccatis* szándék is. Szerdán — amely nap Pásztor kutatásai alapján sem kötődött egy intencióhoz sem — a bűnökért négy, az elhunytakért és Mindenszentek tiszteletére pedig három-három misét mondtak.

Az alapítványok finanszírozása

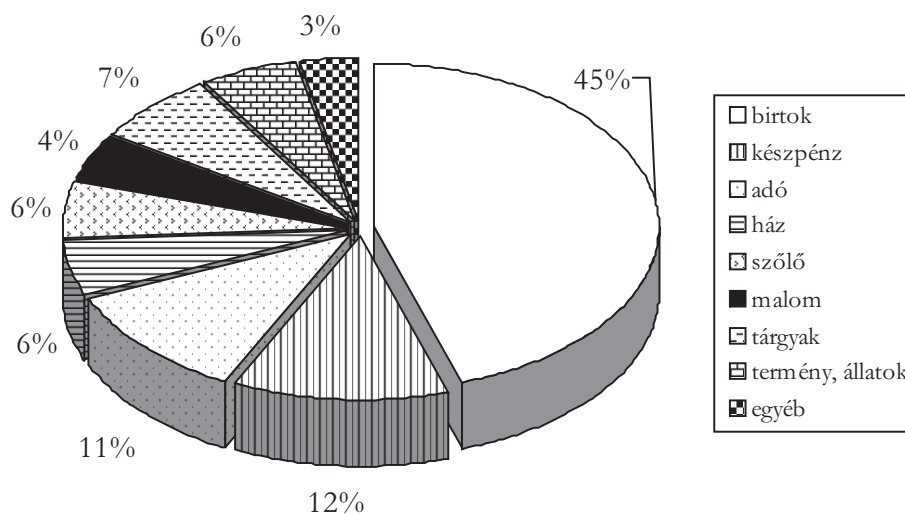
Az egyes miserendelésekhez megfelelő anyagi háttérrel kellett biztosítaniuk az alapítóknak, amely magában foglalta a klerikusok megélhetését (fizetését), az újonnan létrehozott intézmények esetében az építés, a már létezők esetében pedig az állagmegóvás költségeit (*fabrica*), valamint a liturgiavégzéshez nélkülözhetetlen kellékeket (miseruhák, oltárterítők, gyertyák, kelyhek, szertartáskönyvek, stb).⁵⁰ A korszakunkra valamennyi társadalmi réteg számára általánossá vált meggyőződés szerint az egyháznak juttatott kegyes adományok ellenértékéként a klerikusok lelki javakban részesítették a donátorokat – erre az oklevelek is egyértelműen utalnak. Az esetek túlnyomó részében az ado-

⁵⁰ A pozsonyi alapítványok kapcsán készített részletes elemzést l. Majorossy J.: Church in Thown i. m. 162. skk.; Majorossy J.: Ad beneficium i. m. 219–233.

mányt tevő az alamizsna fejében misézést, zsoltáréneklést, egyéb imák elmondását támaztottta feltételül (*conditio*). Néhány kútfőben a profán szférában mindennapi gyakorlatnak számító *adomány-viszonzás* (*recompensatio*, *remuneratio*) szkéma tűnik fel. László pálos generális korábbi adományai (*in recompensam suorum beneficiorum multiplicum nobis exhibitorum*), továbbá egy újabb alamizsna viszonzásaképpen rendelte el Szerdahelyi Dersfi Márton üdvössége érdekében az örökös misék celebrálását a családi kolostor szerzetesei számára. Homonnai Druget János és fiai az ungvári pálosoknak juttatott birtokok lelki viszonzásaképpen (*pro cuius spirituali recompensatione*) rendelték (*iuxta dispositionem nostram*) heti két misét. De vajon milyen jellegű, mekkora értékű alamizsnákat viszonzoztak a klerikusok szentmisék bemutatásával? Kimitatható-e a finanszírozás terén egyfajta tendencia a főurak esetében?

A főurak esetében a birtokok alkották az adományok túlnyomó részét. Többnyire egy-egy *possessio* és tartozékai, azaz falvak és haszonvételeik képez-

Az alapítványok fedezete

ték a mise ellenértékét, de Buzlai Mózes például a pátkai halastavat adta a fehérvári káptalannak, Garai Jób pedig somlyó-hegyi erdejét adta a pálosoknak. Újlaki Lőrinc Essegvár *castrum*ban lévő részét adományozta a veszprémi káptalannak, a Szapolyaiak (1499, 1510) és Frangepán Beatrix (1508) pedig egy egész *oppidumot* juttattak egy-egy egyházi intézménynek. Az egyéb kategóriába sorolt tételek is az ingatlanvagyonnak a társadalom legfelső rétegében játszott meghatározó szerepét jelzik. Itt vettem számba Rozgonyi István özvegyének rendelkezését, miszerint — többek között — a nagyszombati fürdő eladásából származó majdani összeget is misealapítványára kell fordítani.

A készpénzfizetés — adataink alapján legalábbis úgy látszik — kevésbé tekinthető általánosnak a bárók körében. E téren meglehetősen nagy a kontraszt a polgársággal összevetve, ugyanis a pozsonyiak az általuk alapított misékért döntően (56%) készpénzt adtak.⁵¹ A 15. századtól kezdődően ugyan nőtt az egyháznak, különösen a pálosoknak tett pénzzadományok száma-mennyisége, s az adományozók közt az előkelők is kimutathatóak,⁵² arányait tekintve azonban a pénz használata jelentősen elmaradt a polgárok körében megszokottnak tekinthető praxistól. A bárói családok vagyonát főként az ingatlantulajdon képezte, s noha kimutathatóan egyre többen halmoztak fel közülük nagyobb pénzvagyonot, ezt javarészt a státuszukból adódó világi reprezentációs költségekre, mindenekelőtt az udvartartással járó kiadásokra fordították. Talán az sem véletlen, hogy éppen az a Sárkány Ambrus tett két ízben is pénzzadományt, aki köztudottan bekapcsolódott a bor- és a szarvasmarha-kereskedelembé.⁵³ A legnagyobb összegű misealapítvány is az ő nevéhez köthető. A temetkezőhelyéül választott érdi plébániatemplomban tett misealapítvány anyagi fedezeteként tetemes összeget, 1000 forintot, valamint egy budai házat, valamennyi ezüstneműjét és a ruhái eladásából befolyó összeget hagyta testamentumában (1522). Ernuszt János miserendelése kapcsán sem meglepő a készpénz feltűnése, hiszen ez a polgári származású kereskedőből báróvá lett kincstartó mentalitásának-foglalkozásának egyenes következménye.⁵⁴ Az általa fundált budai temetkező-kápolna építési költségeire 50, míg az örökös misealapítványra 100 forintot hagyott.

Az egyösszegű adományok mellett néhány ízben évjáradékkal biztosították a misealapítványok anyagi fedezetét. Frangepán Miklós évente 60 aranydukátot folyósított a zenggi káptalannak egy naponta mondott szentmiséért. Szentgyörgyi Bazini László testamentumában a pozsonyi konventuális ferenceseknek tett kegyes adományokat: a bazini fürdő jövedelméből évente négy bécsi dénármárkát, a malom jövedelméből 15 véka lisztet, a hegyvából pedig 26 cseber bort adott alamizsnaként, cserébe a barátok hetente két szentmisét mutattak be az ő és felmenői üdvösségéért. A már említett Cobor-féle alapítvány esetén egészen más konstrukciót találunk. Ő — amint láthattuk — egy ingatlan-tranzakcióval biztosította alapítványa működését, hiszen a káptalannak eladott 220 forintos ház vételárát a kanonokok évi öt forint megfizetésével egyenlítették ki. Ezen felül liturgikus felszerelési tárgyakat is adott a testületnek. Mindezek fejében hetente két misét mutattak be.

A misealapítványok pénzügyi hátterét alkalmanként adók, vámok átengedésével, illetve fizetésük alóli felmentéssel teremtették meg. Szécsényi László a névadó birtokán fekvő ferences kolostortemplomban emelt Szent Kereszt-kápolna

⁵¹ Majorossy, J.: Church in Thown i. m. 162.

⁵² F. Romhányi Beatrix: „Heremitibus sancti Pauli lego”. Közvetlen és közvetett pénzzadományok a pálosoknak juttatott hagyatékokban. *Studia Caroliensia* 7. (2006) 65–70.; F. Romhányi Beatrix: „A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn.” Pálos gazdálkodás a középkorban. Bp. 2010. 97–114.

⁵³ Kubinyi András: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: Gerő László 85. születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Pamer Nóra. Bp. 1994. 263–291.

⁵⁴ Ernusztra l. Kubinyi András: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. *Századok* 135. (2001) 312–315.

felújítására 200 új forintot rendelt adni a befolyó adóból (*de presenti dica dare debent*); Pálóci Imre özvegye, Rozgonyi Dorottya és lányuk, Anna az Újhely, Patak mezővárosokhoz tartozó és Thoronya birtokon lévő szőlők után járó bor-, valamint az újhelyi gabona kilencedet engedték át az újhelyi pálosoknak heti három mise bemutatásáért. A Szapolyaiak a ládi pálosokat mentették fel (1507) egy Keresztúr mezővárosban lévő házuk után fizetendő valamennyi rendes és rendkívüli adó, szőlőjüket pedig a kilenced megfizetése alól.

Közel egyenlő arányban találunk házakat, malmokat és szőlőket a mise-rendelések tőkefedezeteként. Hasonló megoszlást mutat a misealapítványok vizszozásaképpen felajánlott tárgyak (ruhák, nemesfémek, kegyeszerek, az alapítványok 7%-a), valamint az egy csoportként kezelt termények és állatok (6%) kategóriája. A fentebb említetteken túl közvetett misealapítványra is találunk egy példát. Nyási Demeter esztergomi segédpüspök azzal a feltétellel (*tali conditione et eo pacto*) vásárolta meg Rozgonyi István Sáros megyei birtokát 1200 aranyért (1522), hogy a nyási templomban István és családja üdvösségéért örökös misealapítványt tesz.

Egyházi intézmények

A téma feldolgozása során természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak vizsgálatát, hogy a különböző típusú egyházi intézményekben létesített misealapítványok milyen arányokat mutatnak. Az alábbiakban tehát a következő kérdésekre keresem a választ: vajon mely tényezők motiválták a bárókat és családtagjaikat az egyes intézménytípusok kiválasztásában? Mennyire befolyásolta döntésüket a családi tradíció? A saját alapítású egyházakat preferálták-e jobban? Ki-mutatható-e a korszakban valamennyi társadalmi rétegben népszerű két szerzetesrend, a pálosok és az obszerváns ferencesek előnyben részesítése e téren?

Misék és egyházi intézmények

Intézmény	Napi	Heti	Évi	Sorozat	Egyéb	Összesen	saját / temetkezési hely
székesegyház	4	2				6	2
plébánia	8	9	4	1	1	23	11
kápolna	3	3			1	7	3
pálos	13	17	4	2		36	12
ferences	2	4			1	7	2
domonkos		1				1	
bencés	2					2	
ágostonos remete	1					1	1
ágostonos kanonok					1	1	1
premontrei					1	1	
Összesen	33	36	8	3	5	85	30

Ami az egyes intézmények típusait illeti, szembeötlő a magyar alapítású pálos rend kimagasló fölénye. A misealapítványok közel felét, pontosan

42,3%-át e rend valamely kolostortemplomában hívták életre. Mindez egyértelműen alátámasztja a pálosok közismert késő középkori népszerűségét, mely a nemesség legfelső rétegében mindvégig töretlen volt.⁵⁵ A ferencesek jelentősen elmaradtak a misealapítványok terén a pálosoktól, noha kiváltképp a bárók támogatták az obszerváns ágat a 15. század derekától kezdve.⁵⁶ Mindez kissé eltér a Jagelló-kori nemesi végrendeletekből kirajzolódó képtől, hiszen azokban a ferencesekre hagyott javak arányaiban felülmúlják a pálosoknak tett adományokat. Igaz ugyan, hogy a Kubinyi által elemzett testamentumok döntően köz-nemesektől származnak.⁵⁷

A koldulórendek közül a dominikánusok és az Ágoston-rendi remeték két kolostorában rendelkeztek egy-egy misét, az utóbbi esetében nem a Magyar Királyság egyik szerzetesházában, hanem Bécsben. A monasztikus rendeket egyedül a bencések, míg a kanonoki közösségeket az Ágoston-rend, valamint a premonstreiek képviselik, alátámasztva azt az ismert tényt, hogy monasztikus rendeket kevésbé preferálták korszakunkban. Amennyiben a szerzetesi és szekuláris intézmények közti arányt vesszük górcső alá, úgy az előbbieik javára billen a mérleg nyelve: a szerzetes házakban alapított misék közel 58%-ot tesznek ki. Mindez eltérő képet mutat a pozsonyi polgárok gyakorlatához képest, akik elsősorban a városi plébániaegyházakat részesítették előnyben.⁵⁸ Ami a világi klerikusoknál rendelt miséket illeti, egyértelműen a plébániaegyházak áldozópapjait favorizálták az előkelő családok tagjai (27%), majd pedig a székesegyházak és a kápolnák következtek, szinte fej-fej mellett (7, illetve 8%).

Az egyházi intézmények kiválasztásának motívumait vizsgálva egy fontos összefüggésre lehetünk figyelmesek. A saját alapítású, a família kegyurasága alatt álló, valamint — természetesen amennyiben a kettő nem esik egybe — a temetkezőhelyként kijelölt templomokban, kápolnában hozták létre a misealapítványok 35%-át.

Esetenként a klerikusok számára, státuszára vonatkozó előírásokat is megfogalmaztak az alapítólevelekben. Cobor Imre rendelkezése értelmében a szentmiséket csak és kizárólag pozsonyi kanonokok celebrálhatták (*per unum fratrem concanonicum nostrum et non per alium sacerdotem*). A feltétel hátterében az alapító társadalmi rangjának megfelelő presztízs biztosítása állhatott. Frangepán Beatrix két leoglavai alapítványában (1507, 1508) előírta a pálosok számára, hogy a vikáriuson kívül legalább 20 szerzetes (*fratres pro divino cultu ad minus viginti*) lakjon a kolostorban, hogy biztosítva legyen az istentisztele-

⁵⁵ Kubinyi András: Magyarország és a pálosok a XIV.–XV. században. In: Decus Solitudinis. Pálos évszázadok. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendentörténeti Konferenciák 4/1.) Szerk. Sarbak Gábor. Bp. 2007. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendentörténeti Konferenciák 4/1.) 47–48.; Beatrix Fülöpp–Romhányi: Die Pauliner im mittelalterlichen Ungarn. In: Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens. Hrsg. von Kaspar Elm. (Berliner Historische Studien Bd. 32.) Berlin 2000. 150–151.

⁵⁶ F. Romhányi Beatrix: Ferencesek a késő középkori Magyarországon. In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára I. Szerk. Óze Sándor, Medgyesy-Schmikli Norbert. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendentörténeti konferenciák I/1.) Piliscsaba–Bp. 2005. 118–119.

⁵⁷ Kubinyi A.: Főúri és nemesi i. m. 334.

⁵⁸ Majorossy, J.: Church in Thown i. m. 143.

tek ünnepélyessége. Az intézkedés ezúttal is a reprezentációs igényeket célozta, hiszen a kolostorban volt elhunyt férjének, Korvin János hercegnek és fiuknak, Kristófnak a sírja.

Ákosházi Sárkány Ambrus a pozsonyi várkápolnában tett miserendelése kapcsán a pozsonyi ferenceseket bízta meg a celebrálással. Annak érdekében, hogy bármilyen veszély esetén is zavartalan legyen a miseszolgálat, meghagyta, hogy pestis vagy háború idején (*temporibus pestilentiarum vel bellum*) a szerzetesház tagjai közül egy papot (*unum sacerdotem*) küldjenek a várba, aki a vészterhes időszak alatt ott is lakik.

A saját alapítású egyházi intézmények esetében a kegyúri jogok természetesen a fundátorokat illették. A Kanizsai György létesítette szeredi Szent Wolfgang-kápolna rektora esetében a misealapítványt tartalmazó oklevél úgy intézkedik, hogy a rektor választásának (*electio*) és bemutatásának (*presentatio*) joga életében őt, halála után pedig örököseit illeti meg. Hasonlóképpen a család kegyurasága alatt állt a Szapolyaiak alapította Krisztus teste-kápolna Szepeshelyen. A kápolna mindenkor rektorát a szepesi káptalan prépostja választotta a kanonokok közül, rezidencia kötelezettséggel. A kápolnaigazgató a szepesi egyház prelátusának joghatósága alatt áll. A rektoron kívül hat felszentelt pap látta el a kápláni teendőket. Rajtuk kívül négy iskolást (*scholares*) is alkalmazni kellett, akik a napi zsoltárokat énekelték. A rektor felügyelte, hogy a káplánok mindenkor kellő áhítattal és tisztelettel (*cum omni devotione ac reverentia*) végezzék feladatukat, s ha hanyagságot tapasztalt, a préposttal vagy annak helynökével együtt munkálkodott a helyzet javításán. A káplánoknak naponta négy misét kellett bemutatniuk, mely alól egy klerikus mentesítve volt azért, hogy a celebránsok valamelyikének akadályoztatása esetén helyettesíthessen.

Liturgikus felszerelés, előírások, szankciók

A vizsgált alapítványok döntő többségénél már működő, sok esetben a família korábbi generációi által létrehozott kolostor, templom, kápolna, oltár volt a kedvezményezett, így nem kellett az alapvető liturgikus felszerelési tárgyakra újólapon gondoskodni, következésképpen ezen oklevelekben nem találunk erre vonatkozó adatokat.⁵⁹ Néhány új alapítás azonban viszonylag részletesen tudósít eme szegmensről is, így nem haszontalan ezeket is szemügyre vennünk.

Szécsényi László testamentumában a szécsényi ferences templomban lévő Szent Kereszt-kápolnát jelölte ki temetkezési helyül, s egyúttal napi mise bemutatására is adományt tett. Az épület felújítására hagyott készpénzen felül ezüst kelyheket (*calicem*) és egyéb felszerelést (*apparamentum*) készíttetett, valamint a kápolna dekorálásáról is rendelkezett.⁶⁰ Ernuszt János az általa alapított temetőkápolnában a szombati misékre 29 gyertyát (*candelas etiam cereas*) rendelt. Az új intézmény épülete nem készült még el ekkor teljesen, melyre egyértelműen utal a kápolnaajtóra vonatkozó előírás (*hostium capelle*

⁵⁹ L. erre Majorossy J.: Ad beneficium i. m.

⁶⁰ Erre egy bizonyos drágakövekkel díszített *draconem magnum* eladását írta elő. DF 266 765.

fabricari), a berendezési tárgyak közül pedig az oltárkép és az oltárterítő elkészítését (*tabule ad aras et palle debeant compararii*) írta elő az alapító. A Krisztus Teste konfraternitás számára egy szentségtartót készíttetett, melyet ünnepnapokon a temetkező kápolna oltárán kellett kiállítani (*ad aram dicte capelle diebus solennibus poni*). Kegyszerekkel, egyházi ornátusokkal és könyvekkel is felszerelte az egyházat.⁶¹ Cobor Imre a pozsonyi Szent Wolfgang-kápolnának egy-egy vörös és zöld bársony (papi) ornátust, egy-egy atlaszból készült oltárterítőt (*altaris ornamenta*), egy misekönyvet (*librum missalem*), egy kelyhet, valamint egy feszületet (*pacificale*) adott. Drágfi János pedig úgy rendelkezett (1524), hogy „csináljanak három kelyhet nyolc girából a Csehi kápolnába, melyekből a papok szolgáljanak”.⁶²

A liturgikus cselekményekre vonatkozó előírásokat részletesen szabályozta Frangepán Miklós donációs oklevele. A zenggi káptalan négy-négy kanonokjának és prebendáriusának hajnali misét kellett celebrálnia Szűz Mária tiszteletére. Egy kanonok misézett, társai pedig a prebendáriusokkal együtt a kórusban állva a válaszokat mondták (*debeant respondere in dicta missa*). A misét bemutató papnak Miklós életében a Szűz Mária orációt kellett imádkoznia, mégpedig az alapító nevét említve, míg halálát követően az elhunytakért mondott ima közben kellett könyörögni érte. Gitka troppai hercegnő, Szentgyörgyi és Bazini György felesége a bécsi Ágoston-rendi templom szerzetesei számára meghagyta, hogy néhai férje, Wolfurti Pál lelki üdvéért naponta misét mutassanak be a Wolfurt-kápolnában, ahol örökmécses helyeztek el (*am ewig stets liecht das tag und nacht prynenn sol halden und verwesen*). Ezen kívül évfordulós gyászmisét is kellett celebrálniuk, ami, ha vasárnapra esett, akkor annak énekes vigíliáján kilenc olvasmányt kellett felolvasni (*mit einer gesingten vigilii mit newn lezen*), melyet másnap reggel énekes gyászmise (*mit ainem gesungen selambt*) követett. Mind a vigília alatt, mind pedig a rekviemen 12 gyertyának kellett égnie (*mit stechkerzen die Dei der vigilii und dem selambt prynnen sullen*). Amennyiben hétköznap volt az évforduló, a kolostorban szokásos istentiszteletet kellett végezni.

Szapolyai István özvegye, Tescheni Hedvig hercegnő, valamint fiai, János és György a család temetkezőhelyén, a szepeshelyi Szent Márton-templomban, a nádor létesítette Szent Kereszt-kápolnában tett örökös misealapítványuk (1510) kapcsán részletesen előírták a klerikusok teendőit. A kápolnaigazgatónak hat káplánjával és négy iskolással naponta el kellett énekelnie a *Placebo requiemet* és a halotti vecseryét Szapolyai Imre és István nádorok sírjainál. A rektornak és a káplánjainak a meghatározott szándékú napi miséken felül a hét minden napján gyászmisét kellett mondaniuk. Magától értetődően a rektor gondoskodott a kápolna felszereléséről (gyertyák, bor, könyvek, kelyhek, ornátusok), melyekről inventáriumot kellett vezetnie (ennek egyik példánya a káptalannál került elhelyezésre), valamint az épület állagának megőrzéséről. A kápolnaigazgató és káplánjai vasár- és más ünnepnapokon és a keresztjáró napo-

⁶¹ Művészettörténeti szempontból elemzi a végrendelet *Wehli Tünde*: A három Ernuszt. Budapesti Könyvszemle 24. (2012):2. 142–151.

⁶² *Mészöly Gedeon*: Drágffy János 1524-iki végrendelete. Magyar Nyelv 13. (1917) 121–124.

kon (*diebus Rogationum*) nyilvános körmenetet tartottak (*processionibus publici interesse debent*). Ünnepnapokon a káplánok az első és második vecsernyén körmenetben vonultak a kápolnából a templom szentélyébe. A káplánok naponta elénekelték a Mária-zsolozsmát és a *matutinumot* három olvasmánnyal, valamint a *Placebo* antifónát.

Az oklevelekben többnyire azt is meghatározták, hogy énekes vagy olvasott misét kell-e celebrálni. Az előbbi ünnepélyességénél fogva nagyobb presztízst biztosított az alapítónak, s ebből következőleg az emlékezet fenntartásában is nagyobb szerepet tulajdoníthattak e misetípusnak.⁶³ Monoszlói Csupor György azzal a kéréssel fordult a pálos generálishoz (1460), hogy a korábban a garicsi pálosoknak juttatott kegyes adományok fejében a barátok naponta lehetőség szerint énekes misét mutassanak be. Amennyiben ezt nem tudják vállalni, a hét meghatározott mise közül legalább négyet, jelesen a Mindenszentek, Krisztus teste, Krisztus kínszenvedése és Nagyboldogasszony tiszteletére rendelt énekeljék. Szentgyörgyi Bazini Zsigmond számára a máriavölgyi pálos kolostorban a szerzetesek szombatoként énekes (*cantando*) misét mutattak be Nagyboldogasszony tiszteletére, míg a hét többi napján gyászmisét tartottak (*legendo celebretur*). Mindösszesen 23 alapítvány esetében írták elő, hogy énekes misét mutassanak be a presbiterek.

A mise és a könyörgések (*collecta, oratio*) szándéka nem feltétlen volt azonos, s ilyen esetekben bizonyosan az imák hatásának multiplikálását kívánták elérni. Sárkány Ambrus keddenként Mindenszentek tiszteletére rendelt szentmisét, melyen Szent Ambrus és Szent Zsófia kollektáját mondták a klerikusok. Ez esetben az alapító saját és hitvese védőszentjéhez intézték tehát a könyörgéseket. Kanizsai György pozsonyi misealapítványában ugyancsak saját védőszentjének könyörgését rendelte el (*cum collecta sive oratione Sancti Georgii martiris*), a bűnökért mondott miséhez kapcsolódóan.

Az alapítványokat létrehozók maguk és utódaik, örökösök, sőt, officialisaik nevében is biztosították az egyházi közösséget az adományokban való megtartásról, garantálták számukra a védelmet. Ugyanakkor az alamizsnáért cserébe kért spirituális szolgáltatások folyamatosságát is igyekeztek szavatolni, hiszen ezektől remélték az örök kárhozat elkerülését. Több esetben szankciók kilátásba helyezésével kívánták rendelkezéseiket betartatni. Frangepán Miklós 10 solidus fizetését írta elő mindazok számára, akik gátolják a mindennapi mise celebrálását. Szentgyörgyi és Bazini György felesége úgy rendelkezett, hogy amennyiben az előírt miséket nem teljesítenék a bécsi ágostonos szerzetesek, úgy az adománybirtokot egy másik kolostor kapja hasonló feltételekkel. Frangepán Zsigmond rendelkezése szerint (1449), amennyiben az otocsáci bencés szerzetesek elmulasztanák a napi misézést, egy forint büntetést kell fizetniük. Sárkány Ambrus pedig úgy rendelkezett, hogy amennyiben a pozsonyi várkápolnában a ferences atyák elhanyagolják a misézést (*missis celebrandis negligentes fuerint*), s azt két-három figyelmeztetést követően sem folytatnák, úgy a szerzettől el kell venni a megállapított évjáradé-

⁶³ Minden bizonnyal az ünnepélyességre utaló *sollemniter* adverbium is az énekes miséket jelölte.

kot, s egy alkalmas világi káplánt kell alkalmazni (*unum capellanum secularem idoneum instituere*).

A középkor emberének mindennapjait alapvetően a vallásosság hatotta át, melyhez a különböző egyházak biztosították a megfelelő intézményi keretet. A társadalom valamennyi tagjának legfontosabb célja az volt, hogy mind saját maga, mind pedig elhunyt ősei számára garantálja a lelki üdvösséget, illetőleg enyhítse a tisztítótűzbeli szenvedéseket. Mindenki saját anyagi lehetőségeihez mérten, státuszának és rangjának megfelelően, még életében igyekezett az elmúlást követő időkre lelki nyugalmát, üdvösségét biztosítani. Az egyház számára tett különböző adományok ellenértékeként a klerikusok lelki javakban részesítették a donátorokat, melyek közül kétségkívül a szentmise volt a leggyümölcsözőbb. Pásztor Lajos munkájában nagyon találóan fogalmazott ezzel kapcsolatban: „Mindenki azon van, hogy halála óráján legalább annyi saját vagyona legyen, amennyi mise mondatására elég.”⁶⁴ A késő középkori magyar főurak alapítványainak elemzése az iménti megállapítást egyértelműen megerősítette. Az Eucharisztia ünneplése nem csak a hívő életében képezte személyes devóciójának központi elemét, földi életpályájának lezárultával még inkább felértékelődött a szentmise szerepe, hiszen az elmúlást követően megszűntek a saját érdemszerzés lehetőségei. A korabeli magyar arisztokrácia mentalitását szépen példázza Béltéki Drágfi János mohácsi táborban tett utolsó testamentuma: „A misék és zsoltárok Erdődön és Bélteken meg ne fogyatkozzanak, úgymint a Szent Anna asszony miséje és a Conceptio Marie mindennap mondassanak, pénteken a Humiliavit, szombaton az Egredimini el ne hagyattassanak, az isteni szolgálatok meg ne aludjanak, mert az én lelkemnek üdvössége ezekből léssen”.⁶⁵

FÜGGELÉK

Az elemzett misealapítványok listája

Dátum	Alapító(k)	Levéltári jelzet	Kiadás, regeszta
1406. 07. 28.	Maróti János	DL 9 224	ZsO II. n. 4894
1409. 01. 29.	Monoszlói Csupor Pál	DL 35 351	LK 1932. 100, Fejér X/4. 790.
1410. 02. 21.	Kanizsai István	DL 9 624	ZsO II. n. 7375.
1412. 05. 25.	Szerdahelyi Ders Márton	DL 9 912	ZsO III. n. 2195.
1413. 01. 13.	Szécsényi László	DF 266 765	ZsO IV. n. 49.
1417. 01. 31.	Kanizsai Miklós özvegye, Margit	DL 10 531	Fejér X/5. 833., ZsO VI. n. 14.
1417. 05. 30.	Nevnai Treutel Miklós és Imre	DL 35 453	LK 1932. 261., ZsO VI. n. 490.

⁶⁴ Pásztor L.: A magyarság i. m. 78.

⁶⁵ Zolnai Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Bp. 1894. 255–259.

Dátum	Alapító(k)	Levéltári jelzet	Kiadás, regeszta
1420. 10. 08.	Cillei Hermann	DL 32 811	LK 1925. 126., ZsO VII. n. 2246., DAP I. 22.
1424	Cillei Hermann	DF 288 304	ZsO XI. n. 383.
1426	Frangepán Miklós		Fejér X/6. 847–849.
1428. 05. 27.	Perényi Miklós	DL 39 287	
1431. 09. 04.	Ifj. Stiborici Stibor	DL 88 061	Dvořáková 2009. 322–323.
1443. 02. 23.	Gitka, troppai hercegnő, Szentgyörgyi Bazini György felesége	DL 13 709	
1444. 12. 20.	Frangepán Beratalan	DL 35 582	Frangepán I. n. 33.
1445. 06. 25.	Cillei Ulrik	DL 34 720	LK 1927. 157.
1445. 09. 01.	Rozgonyi István özvegye, Ilo- na	DL 13 881	
1445. 09. 07.	Fraknói Vilmos és neje	DL 13 873, DL 14 139, DL 14 140	
1448. 02. 25.	Cillei Frigyes	DL 32 813	LK 1925. 126–127.
1449. 09. 06.	Frangepán Zsigmond	DL 38 531,	Frangepán I. n. 361.
1452. 07. 26.	Hunyadi János és fiai	DL 36 406/9	Jakó: Kolozsmonostor n. 1056.
1454	Pálóci Simon		DAP I. 181.
1454. 12. 21.	Marcali János	DL 14 894	
1455	Marcali János	DL 14 915	Marcali 62–78.
1458	Marcali István	DF 250 346	
1460. 05. 15.	Monoszlói Csupor György	DL 35 624	LK 1934. 115.
1463. 05. 29.	Ónodi Cudar Jakab és Si- mon	DL 15 450	Bándi 1985. 649.
1465. 08. 30.	Ónodi Cudar Jakab	DL 16 257 DL 15 450	Bándi 1985. 650–651., DAP I. 244.
1465. 09. 28.	Szapolyai Imre		Szapolyai n. 91.
1467	Homonnai Bertalan özvegye		DAP III. 159.
1470. 06. 11.	Szentgyörgyi Bazini Zsig- mond		DL 16 869
1472. 02. 27.	Szentgyörgyi Bazini László		Karácsonyi I. 232.
1472. 08. 05.	Hédervári Imre és Miklós	DL 88 529 DL 88 530	
1472. 09. 08.	Monoszlói Csupor Miklós	DL 35 671	LK 1929. 299.
1476	Guti Ország Mihály és Lász- ló		DAP III. 319.
1476	Garai Jób		Kovachich 1799. 250–251.
1476. 03. 02.	Ernuszt János		Zala II. n. 320.
1487. 06. 13.	Alsólendvai Bánfi Miklós és Jakab	DL 35721	LK 1929. 305.
1488. 04. 21.	Alsólendvai Bánfi Miklós és Jakab	DL 32796	LK 1925. n. 40.
1489. 01. 13.	Czobor Imre	DF 22 8426	Majorossy, Church in Town i. m. 71–72.
1492. 12. 24.	Monoszlói Csupor István	DL 35 727	LK 1935. 251–257.

Dátum	Alapító(k)	Levéltári jelzet	Kiadás, regeszta
1494. 06. 07.	Pálóci Imre özvegye és leánya	DL 20 190	Bándi 1985. 715.
1499. 12. 24.	Szapolyai István		Szapolyai n. 288.; Fordítása: Köblös J.: Szapolyai i. m.
1501. 04. 04.	Kanizsai László	DL 21 031	DAP II. 448.
1503	Gersei Pető Miklós özvegye, Margit	DL 93 704 DL 93 710	
1503. 02. 24.	Korvin János	DL 37 748	
1505. 07. 26.	Homonnai János és fiai	DL 108 191	
1505. 11. 15.	Kanizsai György	DL 22 560	
1506. 09. 06.	Frangepán Beatrix	DL 37 788	
1507. 05. 12.	Ákosházi Sárkány Ambrus	DF 241 012	
1507. 06. 30.	Somi Józsa	DL 88 966	
1507	Újlaki Lőrinc	DF 201 561	
1507. 01. 14.	Szapolyai István özvegye és fiai	DL 38 865	Szapolyai I. n. 327., Bándi 1985. 664–665.
1507. 12. 13.	Frangepán Beatrix	DL 34 420	LK 1925. 164.
1508. 12. 10.	Frangepán Beatrix	DL 34 427	LK 1925. 168.
1510. 01. 09.	Szapolyai István özvegye és fiai		Szapolyai n. 347
1510. 08. 24.	Szapolyai János		Szapolyai n. 351.
1510. 11. 07.	Kanizsai László	DL 22 081	DAP II. 438.
1517	Gergelylakai Buzlai Mózes		Podmaniczky II. 170–178.
1519	Kanizsai László	DL 34 623	LK 1928. 202.
1519. 05. 12.	Hédervári Katalin		Héderváry I. 564–566.
1519. 06. 12.	Magyar Benigna	DL 39 172	
1522	Ákosházi Sárkány Ambrus		Füssy 1901. 138–146.
1522. 08. 26.	Rozgonyi István		ETE I, n. 62.
1524. 03. 07.	Rozgonyi Borbála	DL 89 187	
1524. 06. 07.	Béltéki Drágfi János		Mészöly G.: Drágffy i. m.
1525. 12. 08.	Kanizsai Dorottya	DF 286 364,	Kelényi 2012.
1526. 08. 24.	Béltéki Drágfi János	DL 65 220 DL 74 420	
1526. 07. 25.	Pálóci Antal	DL 82 732	Détschy 1998.
1531. 12. 13.	Hédervári Ferenc		Héderváry II. n. 32.

A TÁBLÁZATBAN ELŐFORDULÓ RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

Bándi 1985 = *Bándi Zsuzsa*: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). Borsodi Levéltári Évkönyv 5. (1985) 557–725.

DAP = Documenta artis Paulinorum I–III. Az anyagot gyűjtötte Gyéressy Béla, a bevezetést és a fejezetek előszavát írta Hervay F. Levente. (A Magyar

- Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató csoportjának forráskiadványai X., XIII., XIV.) Bp. 1975–1978.
- Détschy 1998 = *Détschy Mihály*: Az utolsó Pálóci végrendelete. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 1998. 37–44.
- Dvořáková 2009 = *Daniela Dvořáková*: A lovag és királya. Stiborici Stibor és Luxemburgi Zsigmond. Pozsony 2009.
- ETE = Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, I–V. Szerk. Bunyitai Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János, Kollányi Ferenc, Lukcsics József. Bp. 1902–1912.
- Füssy 1901 = *Füssy Tamás*: Ákosházi Sárkány Ambrus végrendelete 1522. évből. Történelmi Tár 24. (1901) 137–146.
- Héderváry = A Héderváry család oklevéltára I–II. Közli: Radvánszky Béla–Závodszy Levente. Bp. 1909–1922.
- Karácsonyi = *Karácsonyi János*: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig I–II. Bp. 1922–1924.
- Kelényi 2012 = *Kelényi Borbála*: Kanizsai Dorottya végrendelete és a bajcsi pálsoknak tett adományai. Fons 19. (2012) 495–529.
- LK 1925 etc. = *Mályusz Elemér*: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. I: Levéltári Közlemények (=LK) 3. (1925) 100–191; II: LK 5. (1927) 136–209; III: LK 6. (1928) 87–203; IV: LK 7. (1929) 278–311; V: LK 8. (1930) 65–111; VI: LK 9. (1931) 284–315; VII–VIII: LK 10. (1932) 92–123, 256–286.; IX: LK 11. (1933) 58–92; X: LK 12. (1934) 111–154; XI: LK 13. (1935) 233–265.
- Podmaniczky = A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára, I–II. Közzétette családtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Lukinich Imre. Bp. 1937–1939.

„MEDICINA CONTRA PECCATA MUNDANA”

Baronial mass-endowments in the late Mediaeval Period

by Tamás Fedeles
(Abstract)

In comparison with their status and financial situation, people of the Mediaeval Period exerted to insure the way of salvation for themselves as well as for their ancestors and descendants. One possible means to this was provided by mass-endowments. This study is based on the analysis of altogether 85 mass-endowments of 34 Hungarian aristocratic families (1406–1531). Besides those persons, who were owners of baronial dignities, their family members, particularly their widows and descendants are studied in this research work.

The primary aim of the endowed masses was the establishment of the inner peace of the deceased person in the transitional period between life and death, which was aimed to insure by the continuity of services and prayers. This was considered to be realisable with the help of endowments which had been created for eternal time (*temporibus perpetuis*). This is proved by the fact that the majority (97.6%) of service orderings analysed are given by the eternal mass-endowments. Daily services were the most popular among the founders, which were followed by those that had been celebrated on a weekly frequency. Although, sometimes even more services were ordered a week, this cannot be considered as typical for the Hungarian aristocracy. The number of annual and anni-

versary masses is rather low. Some pieces of information can be found about mass-series, e.g. the mass series of Bánffy brothers which contained altogether 35 and 40 services.

The masses were celebrated by the members of the clergy with particular purpose. Naturally, they followed the regulation of the establishers. In most of the cases, founders asked for masses, which were offered to the saints (26) as well as for requiems. The number of those masses that had been ordered for the sins (*pro peccatis*) is also relatively high (15). Most frequently (33), the mediation of Virgin Mary was asked during the masses that had been offered to her. This reflects unambiguously the popularity of the cult of Mary during the Middle Ages in Hungary. Self-evidently, founders offered the services for the patron saints of their own or of their family members. The selection of saints was determined by several factors i.e. personal commitment, family traditions and the patrocinium of the donated church.

Founders had to secure the adequate financial background to the service offers. In case of barons, the majority of donations were constituted by their landed properties (*possessiones*). Among magnates, payment with ready money proved to be less general. Financial background of mass-endowments was established occasionally with conveying or release from the payment of certain types of taxes or customs. Besides the above-mentioned facts, several houses, mills, vineyards, certain objects as well as different crops can be found among the capital contribution of mass-endowments.

Almost one half of the foundations (42.3%) were created in the monastery churches of the Order of Saint Paul the First Hermit. However, the confraternity of the Franciscans proved to be very popular among the barons, the number of mass-endowments, which were established at this order, remains lower. Regarding the other mendicant orders, one endowment was created in a monastery owned by the Dominicans and one more in a monastery established for the members of the Order of Saint Augustine. Monastic orders were represented only by the Benedictines, while the communities of prebends by the Order of Augustine as well as by the Premonstratensians. Concerning services, which were ordered by the secular clericals, mass-priests of parish-churches were favoured by the members of distinguished families (27%). They were followed by the cathedrals and chapels (7 and 8%). Having been examined the motifs connected to the selection of ecclesiastic institutions, we may observe an important correlation, namely, that 35% of mass-endowments were created in those own-established churches or chapels which had been previously set as the burial place of the family. The Order of Saint Paul the First Hermit can be considered as outstanding in this respect, too, as the ratio projected to them is exactly one third.